

**PRZEGLĄD ZACHODNIOPOMORSKI
ROCZNIK XXXV (LXIV) ROK 2020 ZESZYT 2**

A R T Y K U Ł Y

ALEKSANDRA SKIBA

<https://orcid.org/0000-0002-2270-0169>

Książnica Pomorska w Szczecinie

a.skiba@ksiaznica.szczecin.pl

**KATALOG BIBLIOTECZNY GIMNAZJUM KRÓLEWSKIEGO
I MIEJSKIEGO W SZCZECINIE – CHARAKTERYSTYKA
DOKUMENTU W ŚWIETLE IDEI GABRIELA NAUDÉ
I GOTTFRIEDA WILHELMA LEIBNIZA**

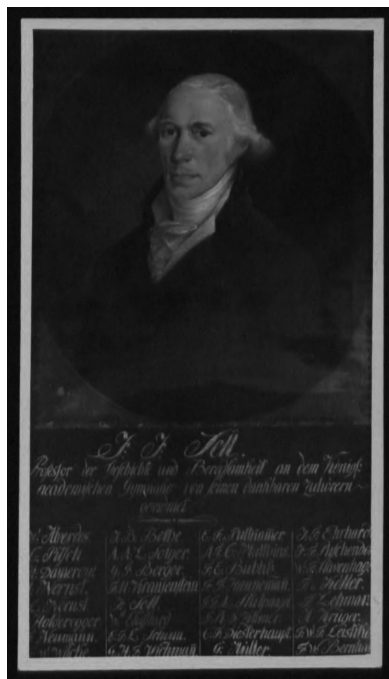
Słowa kluczowe: Johann Jakob Sell (1754–1816), biblioteka uniwersalna, katalog biblioteczny, klasyfikacja fakultetowa

Keywords: Johann Jakob Sell (1754–1816), universal library, library catalogue, faculty classification

Wprowadzenie

Perfekcyjny układ zbiorów w bibliotece to marzenie, którego realizacja nieustannie pochłania ludzi nauki począwszy od Kallimacha i jego *Pinakes*, stworzonych na potrzeby Biblioteki Aleksandryjskiej, aż do Paula Otleta i Henriego La Fontaine'a, twórców dwudziestowiecznej klasyfikacji dziesiątej. Zaprojektowany system podziału przekłada się przy tym nie tylko na określony porządek na półkach, ale i na postać katalogu, który, scalając ogół dokumentów, staje się nieodzownym narzędziem ułatwiającym wyszukiwanie poszczególnych prac. Typowym przykładem tego charakterystycznego dla rzeczywistości bibliotecznej zestawienia jest, spisany na potrzeby Królewskiego i Miejskiego Gimnazjum w Szczecinie, katalog opracowany przez dyrektora tej placówki na początku XIX wieku.

Rękopis, który dla ułatwienia przekazu nazywany będzie tutaj katalogiem Sella¹, przetrwał w miejscu powstania i obecnie jest przechowywany w zbiorach Książnicy Pomorskiej. Dokument nie był dotychczas omawiany w polskiej literaturze naukowej, artykuł ten jest więc pierwszą próbą mającą za zadanie przybliżyć jego charakter. W tym celu dziewiętnastowieczny rękopis zostanie zestawiony z dwoma siedemnastowiecznymi projektami klasyfikacji bibliotecznej przede wszystkim ze względu na ich popularność na terenie Niemiec, a także pewne stałe cechy, które nie uległy szczególnej przemianie w ciągu dwóch wieków. Nie bez znaczenia w wyborze tych właśnie klasyfikacji jest związana z nimi wizja biblioteki uniwersalnej Gabriela Naudé oraz Gottfrieda Wilhelma Leibniza, a dodatkowego argumentu dostarcza księgozbiór samego gimnazjum. Siedemnasto- i osiemnastowieczne książki, które w katalogu reprezentują większość opisów bibliograficznych, niewątpliwie musiały wpłynąć na charakter tego dziewiętnastowiecznego opracowania i ukształtować jego układ.

Johann Jakob Sell (1754–1816)
Źródło: Książnica Pomorska

Redaktor, czas i geneza

Twórcą rękopisu, co zostało uwiecznione na przedniej karcie okładki, jest Johann Jakob Sell (1754–1816), profesor historii² i retoryki, bibliotekarz, a jednocześnie ostatni rektor Gimnazjum Akademickiego³. Funkcję swoją sprawował od lat

¹ Książnica Pomorska, sygn. Rkps 5: Johann Jakob Sell, *Catalogus der Bibliothek des vereinigten Königlichen und Stadt-Gymnasii zu Stettin*.

² Johann Jakob Sell był także czynnym historykiem, a jego najważniejsza praca dotycząca Pomorza to *Geschichte des Herzogthums Pommern: von den ältesten Zeiten bis zum Tode des letzten Herzoges, oder bis zum Westphälischen Frieden 1648* (Berlin: C.G. Flittner'sche Buchhandlung, 1819–1820).

³ Gottfried von Bülow, „Sell Johann Jakob”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 33 (Leipzig, 1891), 681–682.

osiemdziesiątych XVIII wieku do 6 maja 1805 roku⁴, kiedy to w wyniku połączenia dwóch szczecińskich szkół, wraz ze zwierzchnikiem Liceum Miejskiego Friedrichem Kochem, został dyrektorem Królewskiego i Miejskiego Gimnazjum. Stanowisko zwierzchnika szkoły łączył jednocześnie z obowiązkami bibliotekarza, co zaowocowało stworzeniem nowego katalogu.

Nazwisko byłego rektora, imponująca liczba wpisów sporządzonych jedną ręką, a także informacja o przybliżonym czasie powstania dokumentu – *vor 1816*, świadczą o autorskiej pracy dyrektora gimnazjum, jednak znalazły się w nim także uzupełnienia sugerujące wkład co najmniej dwóch innych osób.

W wypadku katalogu bibliotecznego nie jest to sytuacja niezwykła – jako narzędzie pracy miał służyć wiele lat, dlatego pojawianie się opisów bibliograficznych zapisanych odmiennym charakterem pisma po śmierci Sella, zmarłego 23 marca 1816 roku⁵, a być może także i przed tą datą, potwierdza tylko użytkowy charakter dokumentu.

Powstanie katalogu zostało podyktowane potrzebą jaka zaistniała po połączeniu gimnazjum i liceum. W 10. punkcie instrukcji z 30 grudnia 1804 roku⁶, zawierającym zalecenia dla obu placówek, znalazła się decyzja w sprawie dalszego losu bibliotek. Połączona szkoła miała dysponować od tej pory jedną wspólną biblioteką. Niestety, czas nie sprzyjał spokojnemu rozwojowi zreformowanej placówki, między innymi za sprawą wojen napoleońskich. W październiku 1805 roku, zaledwie sześć miesięcy od rozpoczęcia działalności, w budynku szkolnym przy Moenchenstrasse umieszczono lazaret⁷. Szkoła wprawdzie powróciła na swoje miejsce pod koniec 1809 roku, ale już dwa lata później została, w celach militarnych, zajęta przez okupujących Szczecin Francuzów⁸. Także dla biblioteki

---

⁴ Martin Wehrmann, *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894* (Stettin: Druck von Herrcke & Lebeling, 1894), 151.

⁵ Friedrich Koch, *Beiträge zur Geschichte der Gelehrtenschulen zu Stettin: womit zu der Öffentlichen Redübung welche Freitag den 22. Sept. 1820 Vormittags um 9 Uhr und nachmittags um 3 Uhr in dem hesigen Gymnasium veranstaltet werden soll [...]* (Stettin: gedruckt bei Carl Wilhelm Struck, [1820]), 49.

⁶ Cały dokument przytacza Friedrich Koch, *Beiträge*, 23.

⁷ Podobny los spotkał Gimnazjum w Elblągu – budynek szkolny także przysposobiono na lazaret. Zob. Lech Słodownik, „Działalność Biblioteki Elbląskiej w XIX–XX w.”, w: *Biblioteka Elbląska 1601–2001: materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 400-lecia Biblioteki Elbląskiej, Elbląg 23 XI 2001 r.*, red. Wiesław Długokęcki (Elbląg: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział w Elblągu, 2001), 53.

⁸ Wehrmann, *Festschrift*, 154.

nie były to łatwe czasy. Prośba o udostępnienie pomieszczenia, w którym można by bezpiecznie przechować księgozbiór, przedłożona przez obu dyrektorów podczas oblężenia miasta przez wojska pruskie w 1813 roku⁹ została wysłuchana, ale nie obyło się bez zagubienia i pomieszczenia części zbiorów. Według Martina Wehrmanna sytuacja ta także dała asumpt do rozpoczęcia prac nad katalogiem systematycznym łączącym obie kolekcje¹⁰.

Najaktualniejsze prace umieszczone w dokumencie wydano w latach dwudziestych, trzydziestych i czterdziestych dziewiętnastego wieku, a ostatni opis bibliograficzny to tekst opublikowany w 1853 roku¹¹. Oznacza to, że rękopis był wykorzystywany także przez pewien okres już po przygotowaniu nowego katalogu, o którego powstaniu poinformowano w sprawozdaniu z 3 stycznia 1846 roku. Zmiana ta stała się warunkiem koniecznym, gdyż w 1833 roku biblioteka przeniesiona została do nowo wybudowanego budynku szkoły, zmieniając swój układ¹². Wpisy z lat pięćdziesiątych XIX wieku świadczą jednak o tym, że rękopis Sella nadal był wykorzystywany w bibliotece, być może już tylko jako narzędzie pomocnicze.

Charakterystyka ogólna

Rękopis liczy 950 stron przy czym paginacja została przeprowadzona przez dziewiętnastowiecznego redaktora, a uzupełnił ją współcześnie kataloger na początkowych i końcowych stronach dokumentu. Precyzyjne określenie liczby prac spisanych w katalogu jest, w odróżnieniu od objętości, niemożliwe, ponieważ poszczególne tytuły nie odpowiadają faktycznej liczbie posiadanych egzemplarzy. Spowodowane jest to nie tylko powszechnie praktykowanym łączeniem kilku prac w jednym tomie, ale także umieszczaniem pod tytułami periodyków kilku, a czasem nawet kilkunastu numerów danego czasopisma oraz trudnością zinterpretowania nie zawsze czytelnych lub precyzyjnych wpisów. Zapisy dyrektora gimnazjum to w przybliżeniu około siedem i pół tysiąca woluminów, co

---

⁹ Sześć tysięcy jednostek należało do dawnego Gimnazjum Królewskiego, łatwo więc oszacować, że Liceum Miejskie włączyło do wspólnego zbioru dwa tysiące tomów. Zob. Martin Wehrmann, „Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin”, *Baltische Studien* AF 44 (1894): 220.

¹⁰ Wehrmann, „Geschichte”, 220.

¹¹ KP, syng. Rkps 5, 817.

¹² Po dwunastu latach i sześciu miesiącach pracy profesor K.F.A. Schmidt udostępnił nowy sześciotomowy katalog i poinformował o tym we wspomnianym sprawozdaniu. Zob. Wehrmann, „Geschichte”, 222.

w obliczu podanej przez M. Wehrmanna liczby ośmiu tysięcy tomów¹³ zgromadzonych przez obie biblioteki w roku 1813, daje porównywalną wielkość księgozbioru. Inne dane podaje Wilhelm Böhmer¹⁴ szacujący zbiory, po reformie szkolnej z 1805 roku, na około dziesięć tysięcy woluminów. Wszystkie wymienione wyżej wartości są przybliżone i orientacyjne, trudno w związku z tym jednoznacznie stwierdzić, czy Sell tworząc katalog faktycznie umieścił w nim cały księgozbiór czy jednak zabrakło mu na to czasu. Pewne jest natomiast, że zbiory powoli rosły, o czym świadczą wpisy publikacji wydawanych od drugiego dziesięciolecia XIX wieku.

Opisy bibliograficzne zostały sporządzone w językach angielskim, francuskim, greckim, hebrajskim, niemieckim – przy wykorzystaniu alfabetów greckiego, hebrajskiego, łacińskiego – i zapisane w dużej mierze kursywą neogotycką, podobnie jak nazwy poszczególnych działów i sekcji utworzonych w rodzimym języku bibliotekarza. W każdym dziale prace ułożono według formatów zaczynając od *folio*, a kończąc na *octavo*, co odzwierciedlało ustawienie książek na półkach. Nie obowiązywał tu układ alfabetyczny, a opis bibliograficzny zaczynał się od nazwiska autora lub tytułu pracy. W obrębie poszczególnych dyscyplin zapis poprzedzała liczba porządkowa, wyodrębniono także osobne kolumny do umieszczenia informacji o miejscu, roku wydania oraz liczbie egzemplarzy. Trzonym katalogu były pojedyncze wydawnictwa, choć trudno uznać to za regułę, gdyż zdarzały się dublety, a nawet pozycje w trzech i czterech egzemplarzach¹⁵.

Obszerność rękopisu mogła utrudniać sprawne posługiwanie się tym bibliotecznym narzędziem, dlatego dla ułatwienia nawigacji redaktor zawarł na pierwszych trzech stronach spis treści. W ten sposób udostępniona została zarówno pełna, jak i skrócona wersja tego złożonego układu. Niestety, w odróżnieniu od powstałego 47 lat wcześniej katalogu systematycznego Gimnazjum Akademickiego¹⁶, który, z racji sprawowanych funkcji, Sell musiał widzieć, dyrektor gimnazjum nie wyróżnił poszczególnych donacji będących w posiadaniu biblioteki.

---

¹³ Wehrmann, „Geschichte”, 220.

¹⁴ Wilhelm Böhmer, *De Pomeranorum historia literaria ad Carolum Hasselbach et Ludovicum Giesebrecht epistolica dissertatio* [...] (Berlin: G.E. Reimer, 1824), 89.

¹⁵ KP, sygn. Rkps 5, 114–115.

¹⁶ Na temat katalogu Davida Friedricha Eberta i jego układu zob. Agnieszka Borysowska, „Biblioteka Szczecińskiego Gimnazjum Akademickiego w XVIII w.”, w: *Od Pedagogium Księżęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początku XIX wieku*, red. Agnieszka Borysowska (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018), 138–151.

Niewykluczone, że zaniechanie to było spowodowane pośpiechem, ale równie dobrze bibliotekarz mógł nie planować umieszczenia tego typu informacji. Podobnie potraktowana została kwestia identyfikacji prac drukowanych i rękopisów. W odróżnieniu od wspomnianego już katalogu Davida Eberta, gdzie pojawiły się poszczególne wskazówki¹⁷, w opracowaniu Sella nie ma żadnych informacji o rękopiśmiennej formie niektórych tekstów. Rozdzielanie książek drukowanych i rękopisów nie było popularne w XVIII wieku¹⁸, ale, jak wskazuje na to przykład Eberta, możliwe. W przypadku katalogu dyrektora gimnazjum praktyka ta nie znalazła jednak zastosowania, mimo tego że powstał on w pierwszej połowie kolejnego stulecia.

Inspiracje i przesłanki

Niemożliwe jest jednoznaczne stwierdzenie na czym wzorował się Sell, tworząc swój katalog. Studiując na początku lat siedemdziesiątych XVIII wieku na uniwersytecie w Halle, mógł mieć okazję do zapoznania się z układem systematycznym księgozbioru, zreorganizowanym w pierwszej połowie stulecia przez Christiana Benedikta Michaelisa (1680–1764)¹⁹. Wydaje się jednak mało prawdopodobne, by przyszedł dyrektor gimnazjum w czasie, kiedy to głównie profesorowie korzystali z zasobów bibliotecznych, miał taką możliwość. Po objęciu w 1793 roku²⁰ obowiązków bibliotekarza Gimnazjum Akademickiego musiał za to korzystać ze wspomnianego już katalogu systematycznego Eberta. Inspiracje znaleźć mógł także wśród prac zgromadzonych w zbiorach szkoły, czyli cieszących się popularnością w XVIII wieku katalogach aukcyjnych i bibliotecznych, indeksach książek zakazanych, periodykach poświęconych nauce i literaturze, a także opisach bibliotek, w tym pozycji Hermanna Coringa (1606–1681) dotyczącej biblioteki

---

¹⁷ Szerzej o rękopisach z donacji Liebeherra zob. Aleksandra Skiba, „Kolekcja Mathausa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początku XIX wieku*, red. Agnieszka Borysowska (Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018), 152–163.

¹⁸ Andrzej Mycio, „Znaczenie kodeksu rękopiśmiennego w XVIII wiecznej Europie na przykładzie biblioteki historyka Pomorza Ludwiga Wilhelma Brüggemana”, w: *Książka i prasa w kulturze*, red. Katarzyna Domańska, Bernardeta Iwańska-Cieślik (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2013), 56.

¹⁹ Bernhard Fabian et al., *Handbuch der historischen Buchbestände. Sachsen-Anhalts* (Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2000), 44.

²⁰ Wehrmann, „Geschichte”, 226.

w Wolfenbüttel²¹. W księgozbiornie znajdowały się pozycje uznanych bibliografów takich jak John Bale (1495–1563)²², Philippe Labbé (1607–1667)²³ czy Peter Lambeck (1628–1680)²⁴, a także twórców bliższego kręgu, w tym berlińczyka, Johanna Heinricha Samuela Formeya (1711–1797) ze wskazówkami dotyczącymi tworzenia małej biblioteki²⁵ oraz pracującego ponad 20 lat w Szczecinie Johanna Carla Conrada Oelrichsa (1722–1799)²⁶. Na szczególną uwagę zasługuje jednak w tym miejscu Gabriel Naudé (1600–1653) i jego dwie prace, które znalazły się w katalogu.

Pierwsza pozycja, *Bibliographia Militaris*, umieszczona została wśród prac dotyczących informacji biograficznych poszczególnych uczonych oraz pisarzy²⁷ i jest tekstem, w którym omówiono literaturę dotyczącą sławnych wodzów i wojen, począwszy od starożytności. Druga, *Advis pour dresser une bibliothèque*²⁸, wpisana do katalogu w towarzystwie książki Louisa Jacob de Saint Charles²⁹, to poradnik dla osób zainteresowanych stworzeniem biblioteki. Wydanie, które trafiło do Gimnazjum Królewskiego, a po 1805 roku do biblioteki połączonych szkół, było drugą z sześciu edycji jakie pojawiły się w samym tylko XVII wieku, książki wielokrotnie wydawanej i popularnej także w kolejnym stuleciu³⁰.

²¹ Hermann Conring, *Die Bibliotheca Augusta zu Wolfenbüttel [...]* (Helmstedt: Georg Wolfgang Hamm, 1684), zob. Sell, *Catalogus*, 881.

²² John Bale, *Illustrium majoris Britanniae scriptorum, hoc est Angliae, Cambriae ac Scotiae summarium, in quasdam centurias divisum [...]* a Japheto sanctissimi Noah filio ad annum domini (Ipswich: John Obverton, 1548), zob. KP, sygn. Rkps 5, 875.

²³ Philippe Labbé, *Bibliotheca bibliothecarum [...]* (Leipzig: Johann Christian Wohlfart, 1682) zob. KP, sygn. Rkps 5, 879.

²⁴ Peter Lambeck, *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi [...]* (Vindobona: Matthäus Cosmerovius, 1665), zob. KP, sygn. Rkps 5, 870.

²⁵ Jean Henri Samuel Formey, *Conseils pour former une Bibliothèque peu nombreuse, mais choisie* (Berlin: Chez Haude Et Spener, 1755) zob. KP, sygn. Rkps 5, 877.

²⁶ Johann Carl Conrad Oelrichs, *Catalogus Reliquiarum Bibliothecae* (Berolini: Pestchius, 1800), zob. KP, sygn. Rkps 5, 877.

²⁷ Książkę umieszczono w dziale: Biographische nachrichten von einzelne Gelehrten und Schriftsteller, zob. KP, sygn. Rkps 5, 865.

²⁸ Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque* (Paris: Rolet le Duc, 1644), zob. KP, sygn. Rkps 5, 872.

²⁹ Louis Jacob de Saint Charles, *Traicté des plus belles bibliothèques publiques et particulières qui ont été et qui sont à présent dans le monde* (Paris: Rolet le Duc, 1644), zob. KP, sygn. Rkps 5, 872.

³⁰ Barbara Bienkowska, *Książka na przestrzeni dziejów* (Warszawa: Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej im. Heleny Radlińskiej, 2005), 121.

W *Advis...* Naudé skupił się przede wszystkim na radach dotyczących organizacji biblioteki publicznej, jednak uniwersalny charakter jego wskazówek polegał między innymi na tym, że można je było z powodzeniem zastosować w każdej tego typu placówce. W kręgu jego zainteresowań³¹ znajdowały się takie aspekty jak lokalizacja, wyposażenie, a przede wszystkim księgozbiór, który miał być zespołem książek ułożonych w określonym porządku, dostosowany do potrzeb szerokiego grona czytelników. Francuski bibliotekarz zalecał przy tym zastosowanie układu zbliżonego do fakultetowego, czyli wzorowanego na strukturze organizacyjnej uniwersytetu³². Klasyfikacja ta nie zawierała wprawdzie elementów nowatorskich, jednak łatwość i komfort posługiwania się tym systemem były ważnym aspektem podnoszonym przez Naudé³³. Poradnik napisany został z myślą o ludziach wykształconych, a więc przede wszystkim dla absolwentów uczelni, którzy swobodnie poruszali się właśnie w ramach tego systemu. Autor *Advis...* wymienił siedem dyscyplin naukowych³⁴, kończąc listę krótkim stwierdzeniem „i inne”. Twórca koncepcji reorganizacji bibliotek nie zatrzymał się jednak na wyliczeniu działów ogólnych. W ramach poszczególnych dziedzin zalecał także utworzenie poddziałów, w których zawartości powinien orientować się bibliotekarz. Omawiając układ księgozbioru, podjął także kwestię katalogu i zalecał utworzenie dwóch – alfabetycznego autorów i systematycznego, przy czym w ramach działalności biblioteki uniwersalnej, funkcję nadrzędną przyznawał temu drugiemu³⁵.

Zagadnienia biblioteczne, a przede wszystkim klasyfikacja piśmiennictwa w obrębie księgozbioru, stała się w następnym pokoleniu ważnym tematem dla Gottfrieda Wilhelma Leibniza (1646–1716). Działalność naukowca, a zarazem bibliotekarza wpłynęła na niemieckie biblioteki, które „miały wyrastać w jego

---

³¹ Zagadnienia, które porusza w swoim poradniku Naudé wymienia Andrzej Drożdż, „Ciekawość książek w świetle Gabriela Naudé *Advis pour dresser une bibliothèque*”, *Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 39 (2006), 4: 8.

³² Eugeniusz Ścibor, *Klasyfikacja piśmiennictwa* (Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1996), 43.

³³ Antje Bultmann Lemke, „Gabriel Naudé and the Ideal Library”, *Syracuse University Library Associates Courier* 26 (1991), 1: 38.

³⁴ Theologie, Medicine, Jurisprudence, Histoire, Philosophie, Mathematiques, Humanitez, & autres. Zob. wydanie dwudziestwieczne tekstu Naudé (*Advis pour dresser une bibliothèque*, Leipzig: VEB Edition, 1963, 100).

³⁵ William Clark, *Academic Charisma and the Origin of Research* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006), 306–307.

cieniu”³⁶. Inspiracje czerpał zarówno ze swoich podróży, pracy bibliotekarskiej, jak i z literatury, w tym znajdującego się w jego księgozbiorniku poradnika Naudé³⁷. Uważał, podobnie jak jego francuski poprzednik, że wartość księgozbiornika nie przekłada się na jego ilość i zalecał selekcję przy zakupie oraz pozyskiwanie nie tylko starych wydań, ale i nowych pozycji³⁸. Uwagę bibliotekarza-filozofa zajmowało jednak przede wszystkim katalogowanie – fascynacja, która rozpoczęła się wraz z pracą nad katalogiem systematycznym do księgozbiornika Johanna Christiana von Boineburga³⁹. Zainteresowanie to przekształciło się w potrzebę reformy nauki, której, w związku z poszerzającą się wiedzą i lawinowo rosnącą liczbą książek, postulował Leibniz⁴⁰. Poprawa miała nastąpić dzięki utworzeniu towarzystwa współpracujących ze sobą naukowców, corocznym wydawaniu katalogu nowości (w związku z targami książek we Frankfurcie) oraz pracy nad encyklopedią mającą uporządkować zgromadzoną wiedzę. Miało to także ścisły związek z przemysłami filozofa na temat uniwersalnej systematyzacji nauk i zastosowaniu tego podziału w bibliotekach. W *Nowych rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego*, podejmując temat klasyfikacji wiedzy skłaniał się, tak jak Naudé, do zastosowania systemu fakultetowego. Wyraźnie doceniał przy tym zalety katalogu systematycznego, któremu dla ułatwienia towarzyszyć miały indeksy alfabetyczne, terminów i autorów⁴¹. Gotowy projekt, nawiązujący do uniwersyteckich zdobyczy, przedstawił w dwóch wersjach, prezentując obok 10 podstawowych działów⁴² znacznie

³⁶ Clark, *Academic Charisma*, 309.

³⁷ Margherita Palumbo, „Leibniz as librarian”, w: *The Oxford Handbook of Leibniz*, red. Maria Rosa Antognazza (Oxford: Oxford University Press, 2018), dostęp 21.11.2018, <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199744725.001.0001/oxfordhb-9780199744725-e-008>.

³⁸ Hans Georg Schulte-Albert, „Gottfried Wilhelm Leibniz”, w: *World Encyclopedia of Library and Information Service*, red. Robert Wedgeworth (Chicago: American Library Association, 1991), 455.

³⁹ Halina Świączkowska, „On some of the Assumptions of Leibniz’s Programme of Enlightened Society”, *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 15 (2009), 28: 122.

⁴⁰ Terry Cohran, *Twilight of the Literary: Figures of Thought in the Age of Print* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2009), 8–10.

⁴¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Nowe rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*, z oryg. przełożyła i przypisała opatrzyła Izydora Dąbska (informacja przejęta do wydania z 2001 z książki wydanej w 1955) (Kęty: „Antyk”, 2001), 468.

⁴² Theologia, Iurisprudentia, Medicina, Philosophis intellectualis, Philosophia rerum imaginationis, seu mathematica, Philosophia rerum sensibilibus, seu Physica, Philologica, seu res linguarum, Historia civilis Historia literaria & res Bibliothecaria, Generalia et miscellanea. Zob. Gothofredus Guillelmus Leibnizius [...], *Opera omnia* [...], t. 5 (Geneva: Louis Dutens, 1768), 213–214.

rozszerzoną wersję uzupełnioną o poddziały, inspirując tym samym kolejne pokolenia bibliotekarzy.

Katalog Sella – budowa i charakterystyka układu rzeczowego

Korzystając z doświadczeń swoich poprzedników, dyrektor gimnazjum stworzył katalog⁴³ dla placówki o klasycznym profilu kształcenia, opierając swój schemat na wspomnianym już systemie fakultetowym⁴⁴. Nie miała przy tym znaczenia liczba działów składających się na cały układ, a dodatkowe dyscypliny, które się tutaj pojawiły, zostały zapewne narzucone przez tematykę księgozbioru, jego historyczne uwarunkowania oraz zasobność biblioteki⁴⁵. Dodać trzeba, że praktyka rozbudowywania lub minimalizowania klasyfikacji była powszechna także w innych, w tym i pomorskich instytucjach. Do Bibliothecae Senatus Gedanensis należał opracowany na przełomie XVIII i XIX wieku przez Chrystiana G. Ewerbecka katalog składający się z 21 działów⁴⁶, natomiast księgozbiór analogicznej placówki w Elblągu został podzielony przez rektora i zarazem bibliotekarza Jana Langego na 7 części⁴⁷.

Nie ulega wątpliwości, że kolejność następujących po sobie działów ma ścisły związek z tym zagadnieniem. W rękopisie Sella, dzięki przesunięciu teologii na trzecią pozycję, porządek ten różni się nieco od zastosowanego przez Naudé i Lebiniza. W katalogach dyscyplina ta pojawia się powszechnie na początku schematu, ale jak wskazuje Eugeniusz Ścibor, teologię umieszczano także w środku klasyfikacji, a nawet na końcu listy⁴⁸. Oznacza to więc, że zaszeregowanie,

---

⁴³ Wissenschaftskund, Philologie, Theologie, Philosophie, Pädagogik, Staatswissenschaft, Kriegswissenschaften, Naturkunde, Gewerbskund, Mathematik, Geographie und Geschichte, Schöne Künste, Literatur Geschichte, Vermischte Schriften. Zob. Sell, *Catalogus*, 3–9.

⁴⁴ W XVII w. własną klasyfikację nauk, stosowaną później w niektórych bibliotekach francuskich, a także w Bibliotece Kongresu, przedstawił także Francis Bacon. Podział opierał się na tzw. trzech podstawach umysłu: pamięci, wyobraźni i rozumie. Więcej na ten temat zob. Ścibor, *Klasyfikacja*, 49–54.

⁴⁵ Adam Łysakowski, *Katalog przedmiotowy. Część 1. Teoria* (Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2002), 101.

⁴⁶ Zbigniew Nowak, *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem: szkice z dziejów i kultury książki w Prusach Królewskich od XV do XVIII wieku* (Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 2008), 231.

⁴⁷ Jerzy Sekulski, „Biblioteka gimnazjum elbląskiego w XVII–XVIII w.”, w: *Biblioteka Elbląska 1601–200: materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 400-lecia Biblioteki Elbląskiej*, red. Wiesław Długokęcki (Elbląg: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział w Elblągu, 2001), 29.

⁴⁸ Ścibor, *Klasyfikacja*, 42.

podobnie jak i zastosowana metoda podziału, były w dużej mierze decyzją indywidualną i zależały od charakteru oraz wielkości księgozbioru.

Schemat układu rzeczowego

Układ rzeczowy G. Naudé	Układ rzeczowy G.W. Leibniza*	Układ rzeczowy J.J. Sella
1 Teologia	1 Teologia	1 Dział ogólny
2 Medycyna	2 Prawoznawstwo	2 Filologia
3 Prawoznawstwo	3 Medycyna	3 Teologia
4 Historia	4 Filozofia ducha	4 Filozofia
5 Filozofia	5 Filozofia rzeczy wyobrażalnych czyli Matematyka	5 Pedagogika
6 Matematyka	6 Filozofia rzeczy odczuwalnych czyli Fizyka	6 Nauki polityczne
7 Humanistyka i inne	7 Filologia czyli Językoznawstwo	7 Sztuki wojenne
	8 Historia społeczna	8 Przyroda
	9 Historia piśmiennictwa i bibliotekarstwo	9 Rzemiosło
	10 Dzieła ogólne i materiały różne	10 Matematyka
		11 Geografia i historia
		12 Sztuki piękne
		13 Historia piśmiennictwa
		14 Pisma różne

* Tłumaczenie według: E. Ścibor, „Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej”, *Instytut Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej. Prace, Studia, Przynynki* 3 (1975): 44–45.

W wypadku katalogu Sella argumentem przemawiającym za umieszczeniem teologii po wiedzy ogólnej i filologii, w odróżnieniu od tradycyjnego układu jaki podtrzymywał jeszcze katalog Eberta, było zapotrzebowanie na nowy typ wiedzy. Bibliotekarz zaplanował umieszczenie prac filologicznych na 109 stronach, podczas gdy dla teologii przewidział ich już tylko 90. Wydaje się, że zarówno zmiana kolejności, jak i przewidywana wielkość poszczególnych działów

mogła być efektem reform szkolnictwa przeprowadzonych w Prusach na początku XIX wieku. W wyniku tych zmian instytucją, której podlegały placówki edukacyjne w Szczecinie, stał się, zamiast kościoła ewangelickiego, urząd świecki⁴⁹. Nastąpiła także reorganizacja samego gimnazjum – w programie placówki, będącej szkołą neohumanistyczną, zaczęto skupiać się na nauczaniu języków klasycznych, niemieckiego oraz matematyki⁵⁰. Ta ostatnia, podobnie jak nauki przyrodnicze, zanotowała największy przyrost nowych publikacji pośród katalogowych wpisów. Zmiana dotychczasowego kuratora, a przede wszystkim nowy układ przedmiotów, wpłynęły więc prawdopodobnie na przeniesienie środka ciężkości z teologii na inne nauki, co z kolei mogło skutkować nowym spojrzeniem na strukturę katalogu i wewnętrzne przesunięcia.

Innym przykładem jest dział z naukami politycznymi, który jako samodzielna dyscyplina zaczął funkcjonować dopiero w drugiej połowie XIX wieku, ale pierwsze próby nowoczesnego ujęcia tego przedmiotu pojawiły się już w okresie renesansu, baroku⁵¹ i oświecenia⁵². Zmiana spojrzenia i powolne wyodrębnianie tej nauki z filozofii mogły mieć wpływ na układ biblioteczny stworzony przez Sella, tak samo jak i pojawienie się w katalogu pedagogiki. Ta ostatnia zaczęła być dostrzegana w ciągu XVIII wieku dzięki systemom filozoficznym Johna Locke'a (1632–1704), Jeana Jacquesa Rousseau (1712–1778) i Johanna Heinricha Pestalozziego (1746–1827). Wprawdzie postrzeganie pedagogiki jako samodzielnej dyscypliny związane jest z niemieckim filozofem Johannem Friedrichem Herbartem (1776–1841)⁵³, działającym w pierwszej połowie XIX wieku, jednak świadomość potrzeby rozróżnienia literatury przedmiotu musiała być obecna w praktyce bibliotecznej dużo wcześniej. Co więcej, Sell, będąc nie tylko nauczycielem, ale i publikującym autorem, miał w swym dorobku także prace pedagogiczne⁵⁴.

---

⁴⁹ Tadeusz Białecki, *Historia Szczecina: zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r.* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992), 261.

⁵⁰ Włodzimierz Stępiński, „Szczecin w latach 1806–1870 na drodze do kapitalizmu”, w: *Dzieje Szczecina*, red. Bogdan Wachowiak, t. III (Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1994), 239.

⁵¹ Warto wspomnieć tu pracę Bartłomieja Keckermanna, który będąc profesorem Gimnazjum Akademickiego w Gdańsku, przedstawił podział polityki na poszczególne zagadnienia. Bartholomäus Keckermann, *Systema disciplinae politicae publicae praelectionibus anno MDCVII propositum in Gymnasio Dantiscano* (Hanoviae: Gilielmus Antonius, 1608).

⁵² *Encyklopedia politologii: pojęcia, teorie, metody*, t. 1, red. Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 480.

⁵³ Leon Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania: teoria i praktyka w zarysie* (Jelenia Góra: Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, 2012), 9–10.

⁵⁴ Białecki, *Historia*, 188.

Niewykluczone, że własne zainteresowania jak i prowadzenie biblioteki będącej częścią placówki szkolnej zaowocowały wydzieleniem także tego działu.

W klasyfikacji zastanawia także wyróżnienie rzemiosła i wojskowości⁵⁵ będące być może rezultatem wzbogacania kolekcji dzięki darowiznom. Biblioteki połączonych w 1805 roku szkół, tak jak inne placówki tego typu, nie posiadały stałych funduszy⁵⁶. Regularne i zrationalizowane zakupy jako pierwsza prowadziła dopiero pod koniec XVIII wieku biblioteka uniwersytecka w Getyndze, ale była to nowoczesna i prestiżowa placówka⁵⁷. Szczecińskie gimnazjum bazowało głównie na donacjach, które jako były prywatne kolekcje odzwierciedlały zainteresowanie pierwszych właścicieli. Wejście w posiadanie tak zgromadzonych książek mogło wymusić na bibliotekarzu stworzenie działów, które reprezentowały węższe dziedziny wiedzy. W przypadku obu dyscyplin dziwi jednak pozostawienie przez Sella dużej liczby pustych stron. Niezapisane karty w katalogu nie były czymś niezwykłym, identycznie postępował Leibniz, przygotowując się do utworzenia katalogu autorów w Wolfenbüttel⁵⁸. Jednak w przypadku rzemiosła i wojskowości w rękopisie Sella znalazło się niewiele książek, a zupełnie czyste karty pozostawiono obok stron, na których umieszczone zostały nazw poddziałów. Być może miejsce to było przeznaczone na część księgozbioru, którego bibliotekarz nie zdążył wpisać (w świetle niesprecyzowanej kwestii liczby prac w księgozbiórze jest to prawdopodobne), ale możliwe też, że czekał na jakąś niesfinalizowaną ostatecznie donację. Istnieje również trzecia ewentualność związana z piastowanym przez Sella stanowiskiem dyrektora. Będąc zwierzchnikiem szkoły, mógł myśleć o przyszłych kierunkach rozwoju instytucji, a co za tym idzie i biblioteki. Poszlaką może tu być informacja o istnieniu, obok klas z programem klasycznym, także oddziału z elementami nauczania sztuki i handlu, który jednak zamieniono na klasę elementarną, a wkrótce potem zlikwidowano⁵⁹. Sell jako dyrektor, a także członek deputacji szkolnej, prawdopodobnie spotykał się

---

⁵⁵ Sztuka wojenna oraz Rzemiosła różne pozostały w klasyfikacji Leibniza w obrębie Filozofii rzeczy wyobrażonych, czyli w dziale obejmującym matematykę.

⁵⁶ Anna Żbikowska-Migoń, *Książka naukowa w kulturze polskiego oświecenia* (Wrocław: PWN, 1977), 72.

⁵⁷ Clark, *Academic Charisma*, 317.

⁵⁸ Tamże, 310.

⁵⁹ Lucyna Turek-Kwiatkowska, „Szkoly średnie miasta Szczecina w XIX wieku”, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie* 23 (1978): 181.

z różnymi koncepcjami rozwoju oświaty w Szczecinie, co mogło znaleźć także odbicie w katalogu przygotowanym z myślą o jego wieloletnim wykorzystaniu⁶⁰.

Porządek, według którego uszeregowane zostały działy, to tylko pierwszy stopień struktury rękopisu zredegowanego przez Sella⁶¹. Na poziomie szczegółowym zobrazować go może następujący schemat:

I Dział	
I Część ogólna	II Część szczegółowa
A, B, C... poddziały części ogólnej	A, B, C... poddziały części szczegółowej
a, b, c... poddziały	a, b, c... poddziały

Zastosowany układ to klasyfikacja monohierarchiczna, co oznacza, że na każdym stopniu podziału zastosowana została jedna zasada, dzięki której struktura mogła – po rozpisaniu – utworzyć drzewo⁶². Był to także schemat wielostopniowy, ponieważ działy zachowywały się wobec siebie współrzędnie, podrzędnie wobec działów stopnia wyższego i nadrzędnie w stosunku do działów umieszczonych niżej⁶³. Dokument był poza tym katalogiem systematycznym, który obok ujęcia cechy naczelnej, jaką jest treść, wyszczególniał także formy piśmiennicze – rzecz dopuszczalną w tym typie układu, ale z zasady obcą systematyce nauk⁶⁴. W związku z tym niemal w każdym dziale głównym obok licznie pojawiających się i pozostających w dużym stopniu ogólności poddziałów zawierających sformułowania takie jak pisma różne, wstępne i szczegółowe, znalazły swoje miejsce także określenia form wydawniczych. Najczęściej spotykane poddziały tego typu to encyklopedie i słowniki, co wynika zarówno z ich szczególnej popularności w tym czasie, jak i poszerzającej się w poszczególnych

⁶⁰ Rzemieślnicza szkoła średnia powstała w Szczecinie dopiero w latach trzydziestych XIX w. Zob. Lucyna Turek-Kwiatkowska, *Oświata, nauka i kultura szczecińska w latach 1800–1939* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1986), 76.

⁶¹ Eugeniusz Ścibor, „Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej”, *Instytut Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej. Prace, Studia, Przyczyńki* 3 (1975): 38.

⁶² Barbara Sosińska-Kalata, „Klasyfikacje biblioteczne i bibliograficzne”, w: *Bibliotekarstwo*, red. Anna Tokarska (Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2013), 306.

⁶³ Grażyna Tetela, „Rzeczowe opracowanie zbiorów”, w: *Bibliotekarstwo*, red. Zbigniew Żmigrodzki (Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 1998), 135.

⁶⁴ Jadwiga Woźniak, „Katalog przedmiotowy – istota i wartość”, w: *Spółczesność informacyjna i jego technologie*, red. Barbara Sosińska-Kalata, Katarzyna Materska, Wiesław Gliński (Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2004), 103.

dyscyplinach wiedzy⁶⁵. Oprócz wydawnictw encyklopedycznych wydzielone zostały także w dziale teologicznym pieśni i modlitwy⁶⁶, a w przedostatnim, dotyczącym historii literatury, pojawiły się czasopisma⁶⁷. Sell wyróżnił poza tym literaturę dla dzieci i kobiet⁶⁸, hasła rzeczowe posługujące się w ogólnym stopniu zakresem geograficznym, wyodrębnił też poddziały zawierające takie kategorie jak autorzy, badacze, towarzystwa naukowe i religijne⁶⁹.

Uzupełniając strukturę o nazwy poddziałów, niekoniecznie tożsamy ze schematem nauk, bibliotekarz jednocześnie cały czas opierał się na strukturze fakultetowej, co doskonale widać na przykładzie teologii. Według ogólnej propozycji Naudé⁷⁰ i bardziej szczegółowej Leibniza⁷¹ dyscyplina ta miała składać się odpowiednio z 5 lub 6 wydzielonych części. Podobny schemat został zachowany u Sella z tym, że już z nieco zaburzoną kolejnością. Zagadnienia z dziedziny teologii historycznej zostały umieszczone między teologią praktyczną, a działem zawierającym formuły obrzędowe, przy czym zmodyfikowane nazwy poddziałów zyskały na szczegółowości⁷². W ten sposób praktyczne rozwiązania wzięły górę nad schematami i pozwoliły na uwypuklenie tematyki szczególnie ważnej lub też licznie reprezentowanej w księgozbiorze.

Zagadnienie uniwersalności i wirtualności katalogu

Selekcja książek przy zakupie oraz prowadzenie katalogów systematycznego i alfabetycznego to kryteria, które zarówno Naudé jak i Leibniz uznawali za ważne

---

⁶⁵ Helena Szwejkowska, *Książka drukowana XV–XVIII wieku: zarys historyczny* (Wrocław–Warszawa: PWN, 1987), 192.

⁶⁶ KP, sygn. Rkps 5, 227.

⁶⁷ KP, sygn. Rkps 5, 877.

⁶⁸ KP, sygn. Rkps 5, 195, 921.

⁶⁹ KP, sygn. Rkps 5, 207, 855, 861.

⁷⁰ Commeen Theologie, par exemple, il faut mettre toutes les Bibles les premieres suivant l'ordre des langues, par apres les Conciles, Synodes, Decrets, Canons, & tout ce qui est des Constitutions de l'Eglise, d'autant qu'elles tiennent le second lieu d'autorité parmy nous: en suite les Peres Grecs & Latins, & apres eux les Commentateurs, Scholastiques, Docteurs meslez, Historiens; & finalement les Heretiques. Zob. Naudé, *Advis*, 100.

⁷¹ Theologia communia, Theologia Exegetica, Theologia historica, Theologia positiva, Theologia practica, Theologia ritualis. Zob. Gothofredus Guilellmus Leibnitius [...], *Opera omnia*, 209.

⁷² Nazwy poddziałów utworzonych przez Sella, nawiązujące tematyką do schematu fakultetowego, to między innymi *Kirchenmutter und andere alten* odpowiadający poddziałowi ogólnemu, *Theologische Lehrbegriff* tożsamy z teologią pozytywną czy *Schriften von der homilitischen und katechetischen Religionsunterricht und Predigers* odpowiadający teologii praktycznej. KP, Sygn. Rkps 5, 148, 172, 211.

przy prowadzeniu biblioteki. W przypadku szczecińskiego gimnazjum nie mogło być jednak mowy o wypełnieniu powyższych warunków. O ile biblioteka szkolna posiadała katalog systematyczny, to niestety nie dysponowała finansami, dzięki którym mogłaby uzupełniać zbiory. Jak wiele placówek tego typu bazowała na donacjach, a w księgozbiorze dominowały pozycje siedemnasto- i osiemnastowieczne, mało użyteczne w toku nauczania w XIX wieku. Z opisów bibliograficznych w katalogu wynika, że nowych, dziewiętnastowiecznych nabytków było stosunkowo niedużo, a połączenie szkół, ich reorganizacja, a następnie wojny napoleońskie, na pewno nie sprzyjały powiększaniu księgozbioru. Biblioteka gimnazjum nie spełniała więc kryteriów placówki uniwersalnej, natomiast sam katalog plasował się znacznie bliżej ideału. Opierając się na systemie fakultetowym, Sell zawarł w swoim dokumencie klasyfikację piśmiennictwa gromadzącą wszystkie podstawowe dziedziny nauki wyróżnione przez Naudé i Leibniza, a nawet przekroczył ten zakres, wydzielając nauki polityczne, pedagogikę, sztuki piękne i dodając dziedziny związane z praktyczną działalnością człowieka⁷³, takie jak rzemiosło i wojskowość. Układ rzeczowy stanowił jednak tylko pewną strukturę, która w niektórych wypadkach mogła być zaledwie odbiciem przyszłych zamierzeń dyrektora-bibliotekarza i nie odzwierciedlała rzeczywistego stanu.

Kwestią otwartą pozostaje natomiast wirtualność katalogu, zagadnienie, które podjęte zostało niezależnie przez dwóch naukowców. Pierwsza teoria, przedstawiona przez Williama Clarka⁷⁴, dotyczy odwrócenia porządku zależności między katalogiem systematycznym, a miejscem książek na półkach i związana jest z działalnością bibliotekarzy getyńskich. Pod koniec XVIII wieku Christian Heyne (1729–1812) i Jeremias Reuß (1700–1777) zaczęli umieszczać informację na temat formatu książek nie, jak do tej pory, przed każdą grupą prac o określonej wielkości, ale w obrębie indywidualnej sygnatury. W ten sposób pozycja książki wraz z formatem, a czasem także stroną z katalogu zaczęła stanowić niepowtarzalne oznaczenie, dzięki któremu można było zidentyfikować dowolną pracę w księgozbiorze. Proces ten odwrócił stosunek zależności, a rolę dominującą zaczął odgrywać katalog, który zyskał swój indywidualny rys. W przypadku rękopisu Sella nie ma jednak mowy o takiej zmianie. Bibliotekarz nie skorzystał z doświadczeń getyńskich i uporządkował prace według formatu książek, w związku

⁷³ Określenie to stosuje Eugeniusz Ścibor, zob. *Klasyfikacja piśmiennictwa*, 36.

⁷⁴ Clark, *Academic Charisma*, 320.

z tym jego katalog pozostał „spisem z natury” i nie spełniał przedstawionych wyżej wymogów. Sytuacja wygląda jednak inaczej w koncepcji zaproponowanej przez polskiego naukowca.

Definicję wirtualności opartą na zestawieniu różnic i podobieństw między bibliografią a katalogiem przedstawił, weryfikując przy tym nieco dotychczasowy sposób postrzegania tego ostatniego, Adam Nowak⁷⁵. W literaturze przedmiotu wyraźnie rozdziela się oba typy opracowań, wskazując na powiązanie katalogu z konkretnym księgozbiorem, w odróżnieniu od bibliografii określanej mianem „zbioru fikcyjnego”⁷⁶ lub „biblioteki bez ścian”⁷⁷. Rozróżnienie to, prawidłowe w wielu sytuacjach, pozostawia jednak, jak wskazuje A. Nowak, wątpliwości wobec katalogów, które nie reprezentują już rzeczywistych kolekcji. Do grona tak scharakteryzowanych dokumentów należy także rękopis Sella. Wykorzystywany do około połowy XIX wieku, po pojawieniu się nowego katalogu, stopniowo tracił swą aktualność i więź z księgozbiorem, by pod koniec II wojny światowej z racji zniszczeń, rozproszenia kolekcji i likwidacji placówki stać się, podobnie jak bibliografia, zbiorem fikcyjnym. W obecnej chwili katalog Sella odzwierciedla więc dziewiętnastowieczny charakter zbiorów szczecińskiego gimnazjum, jest to jednak już tylko historyczny, a także według wyżej przedstawionego kryterium – wirtualny spis, świadczący o kondycji biblioteki w pewnym momencie dziejowym.

Podsumowanie

Spekulatywny charakter większości przedstawionych w artykule wniosków prowadzi do ogólnego zarysowania problematyki związanej z katalogiem biblioteki Królewskiego i Miejskiego Gimnazjum w Szczecinie. Przyczyny tej sytuacji nie wiążą się przy tym tylko z ograniczonym dostępem do szczegółowych danych, umożliwiających precyzyjne przedstawienie rękopisu, ale i ogólnym stanem badań nad procesem kształtowania podstawowego narzędzia bibliotecznego. Katalogi cieszą się wprawdzie zainteresowaniem polskich badaczy, ale gros rozpraw podejmujących tę tematykę koncentruje się raczej na omówieniu zawartości

---

⁷⁵ Adam Nowak, „Bibliografia a katalog – dyskusja o pojęciach i terminach. Historyczny zarys problematyki”, *Przegląd Biblioteczny* 84 (2016), 1: 5–26.

⁷⁶ Zbiór realny i fikcyjny rozróżnia Łysakowski, zob. *Katalog*, 27.

⁷⁷ Janusz Stanisław Gruchała zastosował ten termin, omawiając niezależność bibliografii siedemnastowiecznych, podkreślając brak ich związku z rzeczywistym księgozbiorem. Zob. *Iucunda familia librorum: humaniści renesansowi w świecie książki* (Kraków: „Universitas”, 2002), 115.

prezentowanych dokumentów, problemach współczesnych lub sięgających nie dalej niż druga połowa XIX wieku zagadnieniach teoretycznych. Wszystkie te elementy sprawiają, że niniejszy tekst oparty w zdecydowanej większości na tezach niż na faktach może tylko w przybliżeniu określić proces kształtowania się katalogu Sella, a także jego relacji wobec systemów zaproponowanych przez Naudé i Leibniza. Próba przybliżenia tych zagadnień, które w pewnych aspektach pozostają w gronie poszlak i domysłów, daje jednak pewien obraz katalogu oraz biblioteki ewoluujących równorzędnie z postępem i rozwojem wiedzy.

Bibliografia

- Książnica Pomorska, sygn. Rkps 5: Johann Jakob Sell. *Catalogus der Bibliothek des vereinigten Königlichen und Stadt-Gymnasii zu Stettin*.
- Białecki, Tadeusz. *Historia Szczecina: zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992.
- Bieńkowska, Barbara. *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa: Centrum Edukacji Bibliotekarskiej, Informacyjnej i Dokumentacyjnej im. Heleny Radlińskiej, 2005.
- Böhmer, Wilhelm. *De Pomeranorum historia literaria ad Carolum Hasselbach et Ludovicum Giesebrecht epistolica dissertatio* [...]. Berlin: G. E. Reimer, 1824.
- Borysowska, Agnieszka. „Biblioteka Szczecińskiego Gimnazjum Akademickiego w XVIII w”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początku XIX wieku*, red. Agnieszka Borysowska, 138–151. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018.
- Bülow, Gottfried von. „Sell Johann Jakob”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 681–682. T. 33. Leipzig, 1891.
- Clark, Wiliam. *Academic Charisma and the Origin of Research*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006.
- Cohran, Terry. *Twilight of the Literary: Figures of Thought in the Age of Print*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2009.
- Drożdż, Andrzej. „Ciekawość książek w świetle Gabriela Naudé *Advis pour dresser une bibliothèque*”. *Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 39 (2006): 3–32.
- Encyklopedia politologii: pojęcia, teorie, metody*. T. 1, red. Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Fabian, Bernhard, Waltraut Guth, Karen Kloth, Friedhilde Krause, Erhardt Mauersberger. *Handbuch der historischen Buchbestände. Sachsen-Anhalts*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2000.

- Gruchała, Janusz Stanisław. *Iucunda familia librorum: humaniści renesansowi w świecie książki*. Kraków: „Universitas”, 2002.
- Keckermann, Bartholomäus. *Systema disciplinae politicae praelectionibus Anno MDCVII propositum in Gymnasio Dantiscano*. Hanoviae: Gilielmus Antonius, 1608.
- Koch, Friedrich. *Beiträge zur Geschichte der Gelehrtschulen zu Stettin: womit zu der Öffentlichen Redübung welche Freitag den 22. Sept. 1820 Vormittags um 9 Uhr und nachmittags um 3 Uhr in dem hesigen Gymnasium veranstaltet werden soll [...]*. Stettin: gedruckt bei Carl Wilhelm Struck [1820].
- Leibnitius, Gothofredus Guillelmus [...]. *Opera omnia [...]*. T. 5. Geneva: Louis Dutens, 1768.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Nowe rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*. Z oryg. fr. przełożyła i przypisami opatrzyła Izydora Dąbska. Kęty: „Antyk”, 2001.
- Lemke, Antje Bultmann. „Gabriel Naudé and the Ideal Library”. *Syracusse University Library Associates Courier* 26 (1991), 1: 27–44.
- Łysakowski, Adam. *Katalog przedmiotowy. Część 1. Teoria*. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2002.
- Mycio, Andrzej. „Znaczenie kodeksu rękopiśmiennego w XVIII wiecznej Europie na przykładzie biblioteki historyka Pomorza Ludwiga Wilhelma Brüggemana”. W: *Książka i prasa w kulturze*, red. Katarzyna Domańska, Bernardeta Iwańska-Cieślik, 52–69. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2013.
- Naudé, Gabriel. *Advis pour dresser une bibliothèque*. Leipzig: VEB Edition, 1963.
- Nowak, Adam. „Bibliografia a katalog – dyskusja o pojęciach i terminach. Historyczny zarys problematyki”. *Przegląd Biblioteczny* 84 (2016), 1: 5–26.
- Nowak, Zbigniew. *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem: szkice z dziejów i kultury książki w Prusach Królewskich od XV do XVIII wieku*. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 2008.
- Palumbo, Margherita. „Leibniz as librarian”. W: *The Oxford Handbook of Leibniz*, red. Maria Rosa Antognazza. Oxford: Oxford University Press, 2018. Dostęp 21.11.2018. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199744725.001.0001/oxfordhb-9780199744725-e-008>.
- Schulte-Albert, Hans Georg. „Gottfried Wilhelm Leibniz”. W: *World Encyclopedia of Library and Information Service*, red. Robert Wedgeworth, 453–455. Chicago: American Library Association, 1991.
- Sekulski, Jerzy. „Biblioteka gimnazjum elbląskiego w XVII–XVIII w.”. W: *Biblioteka Elbląska 1601–2001: materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 400-lecia Biblioteki Elbląskiej*, red. Wiesław Długokęcki, 17–42. Elbląg: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział w Elblągu, 2001.

- Sell, Johann Jakob. *Geschichte des Herzogthums Pommern: von den ältesten Zeiten bis zum Tode des letzten Herzoges, oder bis zum Westphälischen Frieden 1648*. Berlin: C.G. Flittner'sche Buchhandlung, 1819–1820.
- Skiba, Aleksandra. „Kolekcja Mathausa Heinricha Liebeherra w bibliotece Gimnazjum Akademickiego w Szczecinie”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początku XIX wieku*, red. Agnieszka Borysowska, 152–163. Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica, 2018.
- Ślodownik, Lech. „Działalność Biblioteki Elbląskiej w XIX–XX w.”. W: *Biblioteka Elbląska 1601–2001: materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji 400-lecia Biblioteki Elbląskiej, Elbląg 23 XI 2001 r.*, red. Wiesław Długokęcki, 53–72. Elbląg: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział w Elblągu, 2001.
- Sosińska-Kalata, Barbara. „Klasyfikacje biblioteczne i bibliograficzne”. W: *Bibliotekarstwo*, red. Anna Tokarska, 301–328. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2013.
- Stępiński, Włodzimierz. „Szczecin w latach 1806–1870 na drodze do kapitalizmu”. W: *Dzieje Szczecina*. red. Bogdan Wachowiak, T. III. 9–278. Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1994.
- Szwejkowska, Helena. *Książka drukowana XV–XVIII wieku: zarys historyczny*. Wrocław–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Ścibor, Eugeniusz. „Rozwój systemów klasyfikacji na tle rozwoju piśmiennictwa i działalności biblioteczno-dokumentacyjnej”. *Instytut Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej. Prace, Studia, Przyczyńki* 3 (1975): 1–219.
- Ścibor, Eugeniusz. *Klasyfikacja piśmiennictwa*. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1996.
- Święczkowska, Halina. „On some of the Assumptions of Leibniz's Programme of Enlightened Society”. *Studies in Logic, Grammar and Rethoric* 15 (2009), 28: 121–133.
- Tetela, Grażyna. „Rzeczowe opracowanie zbiorów”. W: *Bibliotekarstwo*, red. Zbigniew Żmigrodzki, 121–143. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 1998.
- Turek-Kwiatkowska, Lucyna. „Szkoły średnie miasta Szczecina w XIX wieku”. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie* 23 (1978): 1.
- Turek-Kwiatkowska, Lucyna. *Oświata, nauka i kultura szczecińska w latach 1800–1939*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1986.
- Wehrmann, Martin. „Geschichte der Bibliothek des Marienstifts-Gymnasiums in Stettin”. *Baltische Studien* AF BD 44 (1894): 195–226.
- Wehrmann, Martin. *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königl. Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894*. Stettin: Druck von Herrcke & Lebeling, 1894.

Woźniak, Jadwiga. „Katalog przedmiotowy – istota i wartość”. W: *Społeczeństwo informacyjne i jego technologie*, red. Barbara Sosińska-Kalata, Katarzyna Materska, Wiesław Gliński, 93–107. Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2004.

Zarzecki, Leon. *Teoretyczne podstawy wychowania: teoria i praktyka w zarysie*. Jelenia Góra: Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, 2012.

Żbikowska-Migoń, Anna. *Książka naukowa w kulturze polskiego oświecenia*. Wrocław: PWN, 1977.

ABSTRAKT

W artykule poddano analizie spisany w pierwszej połowie XIX wieku szkolny katalog biblioteczny szczecińskiego Gimnazjum Królewskiego i Miejskiego przechowywany w Książnicy Pomorskiej. Autorka przedstawiła krótki biogram dyrektora placówki – bibliotekarza i pierwszego redaktora rękopisu – Johanna Jakoba Sella (1754–1816), a także genezę powstania oraz budowę i charakterystyczne atrybuty katalogu. Metoda porównawcza pozwoliła na wskazanie cech wspólnych i różnic w klasyfikacji fakultetowej zastosowanej przez dyrektora gimnazjum, w odniesieniu do układu zaproponowanego przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza (1646–1716), popularnego w kręgu bibliotek niemieckich oraz porządku przedstawionego w książce *Advis pour dresser une bibliothèque* autorstwa Gabriela Naudè (1600–1653), której drugie wydanie przechowywano w szkolnym księgozbiore. Szczegółowa budowa zastosowanego schematu została zaprezentowana na przykładzie układu w dziale teologicznym. W ostatniej części artykułu autorka, w świetle aktualnych definicji terminu, podjęła kwestie katalogu Sella jako biblioteki uniwersalnej.